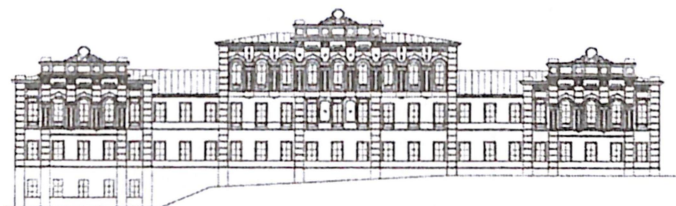

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць

Випуск 9

Харків – ХДАК
2002

УДК [002+01+02]:378

Н.М. КУШНАРЕНКО

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ
У ГАЛУЗІ КНИГОЗНАВСТВА, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА
БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ**

Розроблено концептуальні засади підготовки наукових кадрів із книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства в Україні, висвітлено досвід Харківської державної академії культури в даному напрямі.

Сучасна вітчизняна наука перебуває на початку якісно нового етапу свого розвитку, серед характерних ознак якого є перетворення науки на ключову виробничу силу, інформатизація суспільства, прискорення інтеграції наукових шкіл України до світового наукового простору, збереження та розвиток національного наукового потенціалу, формування нової інтелектуальної еліти, здатної до ефективного вирішення ключових наукових проблем та забезпечення подальшого розвитку науки в контексті існуючих економічних і соціокультурних чинників. У цій ситуації особливої уваги потребує підготовка наукових кадрів у галузі книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства. Зазначені галузі досліджують науково-практичні сфери, які мають суттєве значення для розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Специфіку якісно нового етапу розвитку книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства визначатимуть такі концептуальні засади наукового процесу:

- визначення пріоритетних напрямів, проблематики і змісту наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства з огляду на потреби України;
- формування інфраструктурних складових наукової спеціальності 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство як чинника ефективного відтворення якісно-кількісної структури національних наукових кадрів;
- концентрація основних наукових досліджень зазначеного профілю у провідних наукових і навчальних центрах України з підготовки наукових кадрів;
- активне й ефективне використання існуючого наукового потенціалу для розвитку галузевої науки (в даному разі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства);
- визнання дисертаційного дослідження не лише як форми наукової роботи й атестації наукових кадрів, а й найефективнішим засобом інноваційного розвитку переднього краю науки;
- функціонування профільної спеціалізованої вченої ради як головної організаційної ланки в предметному полі галузевої науки, навколо якої консолідуються наукові школи, кадри, формуються нові ідеї, напрями, проблематика, розробки;

- створення в Україні єдиного інформаційного центру з БД затверджених, підготовлених і захищених дисертацій із книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства; системний аналіз і бібліометрична обробка дисертаційних масивів, здійснення інформаційно-бібліографічного моніторингу захищених дисертацій;

- розширення інформаційної бази галузевої науки, активне впровадження її досягнень у практиці книжкової та бібліотечно-бібліографічної діяльності через створення веб-сторінок кожною спецрадою, забезпечення віддаленого доступу до неї через інформаційну мережу Інтернет.

Стратегія формування національного книговидання, книжкової торгівлі, бібліотечної і бібліографічної діяльності, як єдиної потужної системи взаємопов'язаних галузей, зумовлює об'єктивну необхідність пріоритетного наукового її осмислення, як одного з вирішальних чинників ефективного розвитку наукової, практичної, освітньої й управлінської підсистем. Існування інтегрованої наукової спеціальності «07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство» та її офіційне затвердження ВАК України в 1997 р. у Переліку спеціальностей наукових працівників (історичні, педагогічні, філологічні науки) є цілком логічним. Зауважимо, що в Російській Федерації існує аналогічна наукова спеціальність – «05.25.03 – бібліотекознавство, бібліографознавство і книгознавство». Український варіант назви є, на нашу думку, більш логічним, оптимальним, таким, що дозволяє досить точно інституалізувати наукові галузі та чітко ідентифікувати зміст дисертаційних досліджень.

Ефективний розвиток будь-якої наукової спеціальності, як і науки в цілому, залежить від багатьох чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До перших належать змістовні, організаційні, правові, нормативні, фінансові, матеріально-технічні та інші чинники. Наука має стати національним пріоритетом, що створить стійку тенденцію до збільшення її матеріально-фінансової підтримки з боку держави. Серед суб'єктивних чинників чи найважливішим є наявність потужних вітчизняних наукових шкіл на чолі з авторитетними лідерами.

Реальні проблеми спеціальності: визначення її місця в системі галузей науки, груп спеціальностей, галузей, за якими присуджується науковий ступінь; створення завершеної системи спеціалізованих вчених рад та експертних комісій; розробка короткого паспорта, програми-мінімуму кандидатського іспиту, державного освітнього стандарту післявузівської професійної освіти і т.ін.

Серед обов'язкових інфраструктурних складових і водночас індикаторів статусу та рівня розвитку галузевої науки і наукової спеціальності є наявність таких основних складових, як достатня кількість та якість захищених докторських і кандидатських дисертацій (відповідно: докторів і кандидатів наук); наявність аспірантури, докторантури, спеціалізованих вчених рад і т.ін.

Нині в Україні активну наукову роботу здійснюють семеро докторів наук зі спеціальності: педагогічні науки – Н.М. Кушнаренко, Л.Я. Філіпова, А.С. Чачко; історичні – В.О. Ільганаєва, Т.І. Ківшар, С.Г. Кулешов, М.С. Слободяник. Однак

процес захисту докторських дисертацій зі спеціальності значно сповільнився, що негативно відбивається на розвитку наукових шкіл, створює значні труднощі, як для науковців, залучених до атестаційного процесу, так і для формування спецрад, підбору членів із числа докторів наук зі спеціальності, вибору офіційних опонентів, провідної установи, призначення експертів ВАК України, проведення систематичних захистів кандидатських, особливо докторських, дисертацій із даної спеціальності.

Нині аспірантура і докторантура зі спеціальності «07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» створені в таких авторитетних наукових установах і навчальних закладах, як Національна бібліотека України (НБУ) ім. В.І. Вернадського, Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ) і Харківська державна академія культури (ХДАК). Існує об'єктивна потреба у відкритті такого наукового підрозділу ще і в Книжковій палаті України.

Об'єктивна оцінка результатів дисертаційних досліджень досягається за допомогою експертизи виконаних здобувачами праць. У межах регулювання системи наукової атестації кадрів така експертиза здійснюється відповідною держструктурою з широким залученням позаштатних фахівців з різних організацій. Такою експертною системою є дисертаційна рада, яка має право присуджувати науковий ступінь доктора чи кандидата наук і клопотати перед ВАК України про присудження відповідного ступеня.

Сьогодні в Україні профільні спеціалізовані вчені ради зі спеціальності функціонують при трьох установах: НБУ ім. В.І. Вернадського з правом захисту докторських (кандидатських) дисертацій Д 26.165.01 (історичні науки), кандидатських – КНУМіК К26.807.01 (історичні, педагогічні науки) і ХДАК К64.807.02 (педагогічні науки). Отже, в країні існує лише докторська спецрада з історичних наук, що сприяє розвитку передусім історичної підсистеми. Через відсутність інших галузевих спецрад такого рівня, в Україні штучно стримується захист докторських дисертацій із сучасних актуальних проблем книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства.

В умовах слабкої інституалізації книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства як наукових галузей, недостатньої кількості наукових кадрів і наукових установ галузева спецрада є не лише експертним підрозділом, а й активною організуючою ланкою в предметному полі галузевої науки: навколо неї консолідуються наукові кадри, через неї проходить потік сучасних ідей, формування наукових напрямів, здійснення розробок. Саме тому діяльність профільної спецради найсуттєвіше впливає на розвиток галузевої науки, формування оптимальної системи наукових комунікацій, накопичення інформаційного потенціалу, координацію наукових досліджень тощо. Ось чому принципового значення набуває активне функціонування спецради в Харкові – провідному освітньому й науковому центрі книгознавчого та бібліотечно-бібліографічного профілю, історично першому в Україні вищому навчальному закладі зазначеного профілю –

Харківській державній академії культури. Ця спецрада здатна стати центром консолідації даних наукових галузей, розвитку інноваційного потенціалу галузевої науки, оскільки саме тут працюють три доктори наук зі спеціальності – більше ніж в інших наукових і освітніх закладах України.

Локалізація спеціальності 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство в науковому напрямі «Історичні науки» з можливістю захисту дисертацій з історичних, педагогічних і філологічних наук породжує багато реальних і надуманих проблем.

Докторанти, які досліджують теоретико-методологічні засади сучасної книжкової, бібліотечної і бібліографічної діяльності, перспективи впровадження в галузь комп'ютерних і телекомунікаційних технологій та інші актуальні питання, змушені «штучно» пристосовувати свої кваліфікаційні праці до історичної тематики або шукати «притулку» в суто педагогічних спецрадах, організовуючи разові захисти. Ситуація погіршується ще й тим, що серед експертів ВАК України поки що немає жодного доктора наук зазначеного профілю, що ускладнює якісну експертизу цінності виконаних здобувачем досліджень для розвитку базової галузевої науки. Від цього потерпає і галузева наука, і практика.

Організаційно вирішити означену проблему можна: а) через захист докторських дисертацій педагогічного і філологічного профілів у спецradі НБУ ім. В.І. Вернадського, включивши до її складу всіх вітчизняних докторів зі спеціальності; б) поновивши докторську спецradу педагогічного спрямування при ХДАК – найстарішому вузі книгознавчого та бібліотечно-інформаційного профілю України. Саме тут нині працює найбільша кількість докторів наук зі спеціальності, сформовано наукові школи, відомі своїми науковими здобутками далеко за межами країни, є досвід функціонування профільної докторської ради в недалекому минулому. Об'єднання в одній спецradі всіх докторів наук зі спеціальності, незалежно від місця роботи та участі в інших спецрадах, забезпечить формування національної наукової еліти, створить надійну базу для ефективного розвитку національних наукових шкіл з книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства, ліквідує існуючий паралелізм і дублювання проблематики дисертаційних досліджень.

Існує ще одна проблема, що потребує принципового вирішення. Як відомо, з означеної наукової спеціальності ВАК України дозволив спецрадам присуджувати науковий ступінь кандидата чи доктора наук з історичних, педагогічних і філологічних наук. Остання з наук поки що не заявлена жодною спецradою. Водночас відсутність технічної науки, з якої присуджуються наукові ступені, штучно гальмує захист дисертаційних досліджень з актуальних проблем автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів; впровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій у книжкову, бібліотечну, бібліографічну сфери, з інформаційної діяльності книжкових, бібліотечних і бібліографічних установ, органів НТІ, інформаційних центрів тощо.

Поділ інтегрованої наукової спеціальності на окремі галузі наук, з одного

боку, дозволяє розширити аспекти наукових досліджень, а з іншого – ставить кожного науковця перед вибором відповідної галузі науки, під яку «підпадає» власна дисертація. За радянських часів такий поділ вважався достатньо умовним: дисертації сучасної тематики захищалися з педагогічних (технічних) наук залежно від їх змісту; написані в історичному аспекті – з історичних наук. Науковці-професіонали достатньо чітко усвідомлюють, що практично всі дисертації з книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства мають переважно системний характер, включаючи теоретико-методологічні, історичні й організаційно-методичні аспекти дослідження проблеми. Нині при експертизі наукової і практичної цінності дисертації увага приділяється, зазвичай, не внеску здобувача в розвиток базової галузевої науки – книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства, а в історичну чи педагогічну науки. Штучний поділ на «істориків» і «педагогів», залучення до експертизи «чистих» докторів історичних або педагогічних наук, які недостатньо розуміють специфіку профільної галузі, призводять до надуманих проблем: одні опоненти й експерти вимагають від здобувачів суто архівних матеріалів і вузько-історичних тем, інші – «педагогічних експериментів» у бібліотечно-бібліографічній науці і практиці. Внаслідок цього здобувачі, пристосовуючись до вимог інших наук, менше уваги приділяють збагаченню власної галузевої науки новим історичним, теоретико-методологічним чи прикладним знанням.

Ефективно вирішити ці проблеми можливо через кардинальні зміни: 1) об'єднання наукових спеціальностей інформаційно-комунікаційного циклу в новому інтегрованому науковому напрямі «Соціальні комунікації» або «Інформаційна діяльність» з присудженням наукового ступеня доктора (кандидата) з книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, інформаційних наук; 2) визначення пріоритетного права докторів наук зі спеціальності здійснювати експертизу наукової і практичної цінності дисертацій, як це прийнято в усіх розвинених країнах світу. Саме доктори наук зі спеціальності, працюючи на користь своєї галузі, мають нести відповідальність перед Україною за її ефективний розвиток, якість захищених дисертацій. Їхній високий професіоналізм має служити критерієм відбору «ядра» вітчизняних науковців, здатних не лише продукувати нові наукові ідеї, але визначати перспективні напрями наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства в Україні.

Одним із дієвих засобів упорядкування атестаційного процесу в Україні є розробка та наявність паспортів наукових спеціальностей. У зв'язку з цим важливого значення набуває розробка і затвердження на державному рівні Паспорта спеціальності «07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», оскільки його відсутність створює значні труднощі для здобувачів, спеціалізованих вчених рад, провідних установ, офіційних опонентів та інших осіб, залучених до атестаційного процесу. Основою загальнодержавного Паспорта може бути відповідний документ, розроблений в ХДАК.

У ХДАК накопичено цінний досвід підготовки докторів і кандидатів наук у

галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. З 1994 р. успішно функціонують аспірантура, докторантура, спеціалізована вчена рада, виходить фаховий науковий збірник «Вісник Харківської державної академії культури» (з історичних і педагогічних наук). Уперше в Україні в даному вищому навчальному закладі розроблено нормативно-програмні документи, що регламентують підготовку наукових кадрів: Паспорт спеціальності, програма-мінімум кандидатського іспиту з наукової спеціальності, програма навчальної дисципліни з методики та організації науково-дослідницької діяльності для студентів, здобувачів і аспірантів [1; 2]. Видано оригінальний підручник для вузів «Організація та методика науково-дослідницької діяльності», який витримав два видання (Харків, 1998; Київ, 2002), користується підвищеним попитом у студентів, аспірантів, докторантів, здобувачів наукового ступеня, викладачів і науковців не лише України, а й інших країн СНД [3; 4].

Подальший ефективний розвиток галузевої науки потребує більш активної розробки актуальних проблем розвитку книжкової, бібліотечної і бібліографічної галузі в умовах інформатизації суспільства, широкого застосування комп'ютерної і телекомунікаційної техніки і технологій у науковому процесі. Зважаючи на це, у спецраді ХДАК завершується робота по створенню веб-сторінки та аналітико-інформаційної БД з такою функціональною структурою: довідково-історична, довідково-консультаційна, документально-фактографічна, інформаційно-аналітична підсистеми. Довідкові, консультативні й аналітичні БД за матеріалами спецради уможливають розкриття сукупності захищених у раді дисертаційних досліджень, наукометричний аналіз розвитку книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства за певний період, забезпечать активне й ефективне використання наукового потенціалу захищених дисертацій практиками, аспірантами, студентами в локальному й інтерактивному режимах. Цей досвід спецради ХДАК можна ефективно використати для створення єдиної інформаційної мережі України наукового напрямку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Програма курсу для аспірантів і здобувачів / Харк. держ. акад. культури; Укл.: Н.М. Кушнарєнко. – Х.: ХДАК, 1998. – 19 с.*
2. *Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство» / Укл.: Брагіна Г.М., Кушнарєнко Н.М., Низовий М.А. – Х.: ХДАК, 1998. – 36 с.*
3. *Шейко В.М. Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підруч. для вищ. навч. закладів. – Х.: ХДАК, 1998. – 288с.*
4. *Шейко В.М. Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підруч. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес. – 295 с.*

Надійшла до редколегії 15.03.2002 р.